

ISSN 2181-922X

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz

www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosari: Nodir Jo'raqo'ziyev

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ūlvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabethta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Ūşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nodir Jurakuziev

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Samixon Ashirboyev, Janat Aymuhambet

Turkiy til strukturasi mahalliy ziyolilar talqinida.....6

Munavvara Qurbonova

Bolalar nutqiga xos illokutiv aktlarning semantik tasnifi.....18

Gulnoraxon Niyazova

Detektiv fantastikadagi pragmatik moslashuv.....32

Afag Gemberova, Gulgun Huseynli

Tilshunoslikda yangi fundamental tushuncha:

“Dunyoning til manzarasi.....56

Jumanazar O‘rozov

Sud-tergov jarayoni bilan bog‘liq yozma matnlarning identifikatsion lingvistik belgilari xususida.....68

Sanjar Islomov

Milliy va anglosakson ilmiy kontekstlarida lingvokulturologiya.....83

Kamaraddin Davletov

Olamning hissiy-konseptual manzarasi, hissiyotlar va qo‘rquv konsepti.....106

Adabiyotshunoslik

Shahlo Hojiyeva

Sharq-u G‘arb ma‘rifatchilik adabiyotining uyg‘unligi va o‘ziga xosligi.....120

Oynisa Hojiyeva

Özbek – Türk Atasözlerinin Karşılaştırmalı Analizi.....138

CONTENT

Linguistics

Samikhan Ashirbaev, Janat Aymuhambet

Turkish Language Structure in the Interpretation of Local Intellectuals.6

Munavvara Kurbonova

Semantic classification of Illocutionary acts Characteristic of

Children's.....18

Gulnorakhon Niyazova

Pragmatic Adaptation in Detective Fiction.....32

Afag Gemberova, Gulgun Huseynli

A new Fundamental Concept in linguistics: "Language

Landscape of the World".....56

Jumanazar Urozov

On the identification Marks of Manuscript Texts Relating to the

Judicial Process.....68

Sanjar Islomov

Linguoculturology in National and Anglo-Saxon scientific contexts.

Comparative analysis.....83

Kamaraddin Davletov

Emotional-conceptual picture of the world, emotions and the

Concept of Fear.....106

Literature

Shahlo Hojiyeva

The Harmony and Uniqueness of the Literature of the East-West

Enlightenment.....120

Oynisa Hojjeva

Comparative Analysis of Uzbek – Turkish Proverbs.....138

Olamning hissiy-konseptual manzarasi, hissiyotlar va qoʻrquv konsepti

Kamaraddin Davletov¹

Abstrakt

Inson mohiyatini oʻrganishga antroposentrik yondashuv zamonaviy tilshunoslik fanining eng muhim rivojlanayotgan yoʻnalishlaridan biridir. Antroposentrik yoʻnaltirilgan tilshunoslikni, XX asr oʻrtalarida tilni insondan tashqarida, odamni esa tildan tashqarida tadqiq qilishga asoslangan strukturalizmga, tilshunos olimlarning oʻziga xos reaksiyasi sifatida paydo boʻldi deyish mumkin. Hissiyotlar tilini oʻrganishga fanlararo yondashuvlarning integratsiyasi bizga his-tuygʻularning tilda ifodalanishining obyektiv manzarasini ochish va nutq subyektivi tomonidan voqelikni hissiy va intellektual talqin qilinish jarayonlarini konseptual modellashtirish asoslarini aniqlash imkonini beradi. Shunga koʻra maqolada hozirgi kunda koʻp qoʻllanilayotgan “olamning manzarasi”, “olamning lisoniy manzarasi”, “olamning hissiy-lisoniy manzarasi” kabi terminlarni sharhlashga harakat qilingan. Shuningdek, inson kechinmalari tizimida hissiyotning tutgan oʻrni, turlari tasniflab berilgan.

Kalit soʻzlar: *olamning lisoniy manzarasi, olamning hissiy-lisoniy manzarasi, hissiyotlar, bazis hissiyotlar, qoʻrquv tutlari tasnifi.*

Kirish

Tilshunoslik fanining hozirgi taraqqiyot bosqichida, insonga voqelik markazida turuvchi obyekt sifatida qarovchi yangi antroposentrizm yoʻnalishi maydonga keldi. Endilikda tilshunos olimlar eʼtibori inson tafakkuri va uning til orqali amalga oshadigan borliq, voqelik bilan munosabatini oʻrganishga qaratilgan. Soʻnggi yillarda tilshunoslikda “*olamning manzarasi*”, “*olamning lisoniy manzarasi*”, “*olamning hissiy-lisoniy manzarasi*” kabi yangi terminlar qoʻllanila boshlandi.

Tilshunoslar “olamning manzarasi” terminini turlicha izohlashadi. M. Xaydegger fikricha, “*manzara*” soʻzi ostida avvalo

¹Davletov Kamaraddin Kurbonboyevich – tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti.

E-mail: k.k.davletov@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-2079-2903

Iqtibos uchun: Davletov, K. K. 2024. “Olamning hissiy-konseptual manzarasi, hissiyotlar va qoʻrquv konsepti”. *Oʻzbekiston: til va madaniyat* 2: 106 – 119.

nimaningdir tasviri tushuniladi, ammo lingvistikada “*olamning manzarasi*” haqida gap ketganda biror manzara tasviri emas, balki tushunchalar, tasavvurlar, obrazlar va assotsiatsiyalar majmuyi anglashiladi” [Xaydegger 1993, 103]. “*Olamning manzarasi*” til, urf-odatlar, tarbiya va shu kabi boshqa ijtimoiy omillar ta’siri ostida shakllanadi va obyektiv voqelikning inson ongidagi aksi hisoblanadi. “*Olamning manzarasi* inson psixikasida aks etgan va kognitiv tizim tarkibidagi bilim va obrazdir” [Leontev 1993, 18]. “*Olamning manzarasi* insonning voqelik to’g’risidagi umumiy tasavvurlarini jamlovchi mental faoliyati natijasi, u shaxs ongidagi ideal-konseptual tuzilmadir, u belgilar va til vositasida ifodalanadigan ong elementi sifatida tushuniladi” [Utrobina 1997, 72].

Y.S.Kubryakova fikricha, “*olamning manzarasi*” asosida insonning obyektiv voqelik to’g’risidagi bilimlari yotadi. Bu bilimlar shaxs dunyoqarashini shakllantiradi. U o’z tadqiqotlarida “*olamning manzarasi*”ni moddiy va ma’naviy olamni birlashtirgan ma’lum tarkib, hamda inson bilimi va tasavvurlari yig’indisi sifatida izohlaydi [Кубрякова 1994, 66].

Dunyo to’g’risidagi bilimlar oshgani sayin subyekt ongida “*olam manzarasi*” kengayishda davom etadi. “*Olam manzarasi*”ning hissiy tomonini tushunish anchayin qiyinchilik tug’diradi. Bu qiyinchilik natijasida yangi “*olamning hissiy (emotsional) konseptual manzarasi*” termini paydo bo’ldi [Мягкова 1996, 178]. S.V.Minibayeva fikricha, dunyo to’g’risidagi tasavvurlar shaxs (subyekt) hissiyotlari bilan bog’liq. Masalan, “qo’rqqanga qo’sha ko’rinar” maqolida qo’rquvga tushgan individ ongidagi “*olamning konseptual manzarasi*” aks etgan: qo’rquv ta’siri ostida subyekt ongida shunday tasavvur paydo bo’ladiki, har qanday obyekt unga xavf solayotgandek bo’ladi, ya’ni “*konseptual manzara*” hissiyot ta’siri ostida o’zgaradi.

Asosiy qism

Shaxs ongida “*olamning konseptual manzarasi*” shakllanishi murakkab, ko’p bosqichli jarayon. Bu jarayonda quyidagi bosqichlar mavjud:

- 1) yangi axborotni sezish va idrok etish bosqichi;
- 2) fikrlash faoliyati yordamida idrok etilgan axborotni anglash bosqichi;
- 3) shaxs ongida “*olamning manzarasi*” shakllanishi bosqichi.

Barcha bosqichlar ketma-ket sodir bo’ladi. Uning o’zgarish tezligi guruh, jamoa va xalq, lisoniy madaniyat vakillariga nisbatan

yuqoriroqdir. Shaxs ongidagi “olam manzarasi” o‘zgarishining sabablardan biri – bu uning hissiy holatidir, chunki hissiyotlar inson dunyoqarashiga kuchli ta‘sir o‘tkazadi. Ammo inson tafakkuri ham “olamning manzarasi” shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, “olamning manzarasi” subyektning dunyo haqidagi bilimlariga ham bog‘liq, bilim yetarli bo‘lmasa, “olamning manzarasi” to‘liq bo‘lmaydi

Demak, olamning *hissiy-konseptual* manzarasi hissiy tasavvurlar, tushunchalar va konseptlar yig‘indisidir. Ular tilda ifodalanib, murakkab mazmunga ega bo‘ladi. Olamning hissiy-lisoniy manzarasini tashkil qiluvchi komponentlar inson tomonidan ishlab chiqiladi. Boshqacha aytganda, borliq fragmentlarini mental o‘zlashtirish insonning tasniflash, kategoriyalash faoliyati orqali amalga oshadi. Olamning hissiy-lisoniy manzarasi bilish jarayonida baholash vazifasini o‘taydi. Biroq tadqiqotchilar hissiyotning mohiyati to‘g‘risida yakdil fikrda emaslar. Tadqiqotchilar fikricha, hissiyotlar qisqa muddatli kayfiyatlar bilan bog‘liq. “Kayfiyat va hissiyotlarning umumiy xususiyati shuki, ular reaksiya sifatida vujudga keladi” [Mayer & Salovey 1988, 88]. Farqli xususiyati esa kayfiyatni ifodalovchi so‘zlarning hissiyotni ifodalovchi so‘zlarga qaraganda kamligida bo‘lsa kerak. Demak, umumiy kayfiyatning informatsion qiymati hissiyotning informatsion qiymatiga solishtirganda birmuncha chegaralangan.

Klassik nazariya asoschilari bo‘lgan psixologlar (V. Vundt, U. Jems, R. Plutchik, K. Izard va boshqalar) bazis hissiyotlar tasnifini taqdim etishgan. Jumladan, N. A. Krasavskiy *qo‘rquv, shodlik, jahl va qayg‘uni* bazis hissiyotlar qatoriga kiritadi.

Ba‘zi olimlar hissiyotlarni bazis hissiyotlarga ajratishga e‘tiroz bildirishadi, ular hissiyotlar mohiyatida faqat kognitiv jarayonlarni ko‘rishadi. Ularning fikricha, hissiyotlar shaxs hayotiy tajribasi, madaniyati va bilimi asosida paydo bo‘ladi. K. Izardning fikri bu qarashga zid. Uningcha, bu tarzda hissiyotlar paydo bo‘lishi faqat affektiv-kognitiv struktura doirasida bo‘lishi mumkin. K. Izard bazis hissiyotlarni tasniflashda quyidagi mezonlarni taklif etadi:

1. Bazis hissiyotlar aniq, o‘ziga xos nerv substratlariga ega.
2. Bazis hissiyotlar yuz mushaklarining o‘ziga xos ekspressiv konfiguratsiyasi bilan tavsiflanadi.
3. Bazis hissiyotlarning kechishini insonning o‘zi his qiladi.
4. Bazis hissiyotlar biologik-evolyutsion jarayonlar natijasida paydo bo‘lgan.

5. Bazis hissiyotlar insonning moslashuvchanlik qobiliyatini oshiradi.

Izardning fikricha, shodlik, hayron qolish, qayg'u, jahl, nafrat va qo'rquv bazis hissiyotlarga kiradi [Izard 2002, 64].

Uyalish, tortinchoqlik, va gunohkorlik hislari ham bazis hissiyotlar hisoblanadi, gunohkorlik hissi mimik xususiyatlarga ega emas.

Nemis psixoanalitigi R. Plutchik ta'kidlashicha, qo'rquv, shodlik va mamnunlik ilk oddiy hissiyotlar bo'lgan. Keyinchalik madaniyat va sivilizatsiya taraqqiyoti tufayli ikkilamchi hissiyotlar paydo bo'lgan, jumladan, gunohkorlik hissi ham [Plutchik 1998, 354]. Psixoanalitik F. Riman ushbu fikrga qo'shiladi. U qo'rquvni universal hissiyot deb hisoblaydi: "Qo'rquv barcha madaniyat va xalqlarga xos hamda bir xil xususiyatlarga ega, faqat qo'rquvni chaqiruvchi obyekt turlicha bo'lishi mumkin" [Riman 1998, 114]. Xulosa qilib aytish mumkinki, bazis hissiyotlar kelib chiqishiga ko'ra oddiy, tabiatiga ko'ra elementardir.

Yuqorida sanab o'tilgan mualliflarning hissiyotlar inson mental tizimi asosini tashkil qiladi, inson faoliyatini boshqarib, uni ma'lum yo'nalishga soladi degan fikrlariga qo'shilmiz. Hissiyotlar, instinkt va reflekslardan farqli ravishda kishilar orasida muloqot vositasini bajaradi. Hissiyotlar nafaqat bitta sotsium ichidagi kishilar orasida, balki turli madaniyat vakillari orasida ham ijtimoiy munosabatni ta'minlaydi. Garchi hissiy kechinmalar shaxsiy bo'lsa ham uning mimik – ishoraviy majmuyi va ifoda komponenti ijtimoiydir.

Hissiyotga berilgan ko'pgina ilmiy ta'riflar orasida M.E. Litvak tomonidan berilgani ko'proq diqqatga sazovor. U qisqaligi, lo'ndaligi ammo purma'noliligi bilan ajralib turadi: "Hissiyotlar psixik jarayon bo'lib, insonning o'z-o'ziga va tashqi muhitga bo'lgan munosabatini aks ettirib turadi" [Литвак 1993, 60]. Hissiyotlar mimik, psixosomatik o'zgarishlar bilan xarakterlanadi va bu o'zgarishlar tilda namoyon bo'ladi.

Qo'rquv konsepti

Qo'rquv bazis emotsiyalar qatorida turadi (K. Izard, R. Kempinelli, M. Ye. Litvak, M. Monten, V.I.Shaxovskiy, Yu.S. Sherbatyx, D. Golemann va b.) va ham tug'ma, ham orttirilgan hissiyotdir. Tug'ma qo'rquv hissiyotining eng oddiy darajasidir. Bu hissiyot o'z rivojlanishi mobaynida instinktiv asosi atrofida yanada murakkabroq xarakter kasb etadi va bir qancha ko'rinishga ega bo'ladi. Inson

hissiyoti asosini tashkil etuvchi ijtimoiy, estetik – intellektual omillar ham bu hissiyotga ta'sir o'tkazadi [Леонтев 1984, 162 - 172].

Inson qo'rquvni his qilganida u tushadigan holatlarni oldindan ko'ra bilish mumkin: u yoki qochib qutuladi, yoki harakatsiz qotadi yoki hujumga shaylanadi. Qo'rquv reaksiyasi yer yuzida yashovchi barcha mavjudotlarga xos, ammo uni his qilish darajasi hamma uchun bir xil emas. Masalan, biror bir hashoratning jig'iga tegsangiz, u yo qochib ketadi, yo bo'lmasa turgan joyida harakatsiz turib qoladi. Xuddi shunday reaksiyani insonda ham (masalan, birorta xavfga duch kelganida) kuzatish mumkin, shuning uchun *“dahshatdan qotib qoldi”*, *“o'zini yo'qotib qo'ydi”* iborlari mavjud. Inson qo'rquvga tushganida qochish yoki hujum qilish holatiga yaqin turadi, lekin inson ijtimoiy mavjudotdir, shu tufayli u jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yoriy qoidalarga rioya etishga majbur, bu esa insonni turli xatti-harakatlardan asraydi. Insonning xavf solayotgan obyektga nisbatan hujum qilishi jamiyat a'zolari tomonidan muhokama qilinib, qoralanishi mumkin, balki aynan shuning uchun tilda qo'rquv holatida hujumga o'tishni anglatadigan til birliklari juda kamdir. Demak, qo'rquvga tushishga sabab bo'lgan obyektidan uzoqlashish maqsadga muvofiq.

Fiziologik jihatdan qo'rquv inson vegetativ-gormonal asab tizimiga ta'sir o'tkazuvchi eng kuchli hissiyot hisoblanadi. Ba'zan bu ta'sir shu darajada kuchli bo'ladiki, hatto o'limga ham sabab bo'lishi mumkin. *“Qo'rquvdan yuraqi tars yorildi”* iborasi quruq gap emas, chunki qo'rquv ta'sirida fiziologik reaksiyalar boshlanib, inson organizmini harakatga keltiradi. Bu harakatlar oqibatida inson yoki qo'rquvdan xalos bo'ladi yoki qo'rquv insonni chulg'ab olib, salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Qo'rquvni qo'zg'atuvchi signal vegetativ-gormonal asab tizimi orqali qabul qilinganidan keyin qo'rquv hissi yanada kuchayadi, bu o'z navbatida insonning o'z-o'zini himoya qilish faoliyatini ham kuchaytiradi, natijada organizm qo'rquv holatidan chiqishga harakat qiladi, shundan keyingina organizm tinchlana boshlaydi. Qo'rquv qanchalik kuchli bo'lsa, shuncha inson tafakkur faoliyatini to'xtatib qo'yadi. Shuning uchun ham inson qo'rquv holatida maqsadsiz xatti-harakatlar bajarishi kuzatiladi: u yoqdan bu yoqqa yurish, stolni barmoq bilan chertish, tana a'zolaridan birortasining (qo'l, oyoq va h.k.) tinimsiz ritmik harakati va shu kabi harakatlar. Bu harakatlarni qo'rquvning noverbal ko'rinishi deyish mumkin. Qo'rquv, shuningdek, bir kishidan boshqa bir kishiga tez o'tishi mumkin, qo'rquvning bunday *“yuqumliligi”* haqida Y. I. Ivleva, M. Y. Litvak, Y. V. Sherbatyx kabi

tadqiqotchilar ta'kidlab o'tgan.

Qo'rquv nafaqat bazis / asosiy hissiyot, balki eng intensiv hissiyot hamdir. Mashhur faylasuf, yozuvchi va psixologlarning fikrlari bunga isbot bo'ladi. Qo'rquv "eng kuchli" (Litvak) va "eng xavfli" (Izard, Sherbatyx) hayratlanarli hissiyotdir, chunki boshqa biror hissiyot inson aql-idrokini bu qadar izdan chiqara olmaydi. Aytishlaricha, qo'rquv kuchlilarni ojiz, aqllilarni ahmoq qilib qo'yadi. "Qo'rquv hissidan-da qo'rqinchliroq hech narsa yo'q" (Bekon).

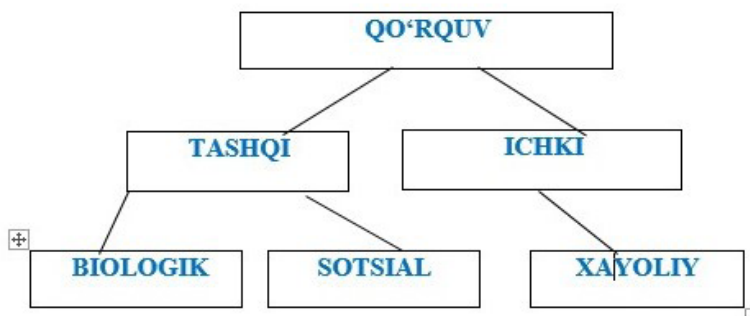
Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, qo'rquvni salbiy hissiyotlar qatoriga kiritish mumkin, biroq ijobiy tomonini ham unutmash lozim. Qo'rquv insonlarni birlashtiradi, birdamlikda harakat qilishga chorlaydi, xavfli vaziyatlarga tushishdan asraydi. Qo'rquv hissiyoti barcha hissiyotlar kabi sababiyat, intensivlik va davomiylikka ega hamda baholash, yo'naltirish, quvvatlash, kompensatorlik va ayniqsa, adaptatsiya (moslashtirish) kabi vazifalarini bajaradi.

Qo'rquv turlarining tasniflanishi

Qo'rquv tabiatiga ko'ra keng qamrovli va xilma-xildir. Qo'rquv insonning butun hayoti davomida u bilan birga, faoliyatining har jabhasida u bilan yonma-yon rivojlanadi va paydo bo'lish sabablari qatorini kengaytiradi. Dastlabki primitiv, biologik qo'rquv biror-bir xavf yuzaga kelganda paydo bo'ladi. Jamiyat rivojlanishi bilan ijtimoiy qo'rquv turi paydo bo'lgan. Hozirda inson momaqaldiroq, o't yoki yirtqich hayvonlardan emas, balki kambag'allik, kasalliklar va jinoyatchilardan qo'rqadi. Qo'rquv "yopishqoq" hissiyotdir, uning paydo bo'lishi nisbatan oson, undan qutulish esa birmuncha qiyindir [Щербатых 2007, 512]. Psixologiya rivoji tufayli qo'rquvning intensivligini, normal va patologik turlarini kuzatish imkoni paydo bo'ldi.

Qo'rquv qanchalik aniq tushuncha bo'lsa, shunchalik mavhum tushuncha hamdir. Shunga qaramay, uni paydo bo'lish sababiga asoslanib tasniflash mumkin. Qo'rquvni uyg'otuvchi sababiyat tashqi (insonga bog'liq bo'lmagan) va ichki (insonning o'zi tomonidan o'ylab topilgan) bo'lishi mumkin. Demak, bu mezon bo'yicha qo'rquvni quyidagicha tasniflash mumkin.

1-tarx

Biologik qo'rquv ijtimoiy qo'rquvga nisbatan qadimiyroq bo'lib, uni irsiy qo'rquv deb atash ham mumkin. Ushbu qo'rquv yirtqich hayvonlar, tabiiy ofatlar va turli tabiat hodisalari kabi omillar ta'siri oqibatida paydo bo'lgadi. Bu qo'rquv turi ijtimoiy yoki ichki qo'rquvdan farqli o'laroq, barcha mavjudotlarga xos. "Hayvonlar faqat aniq xavf-xatardan qo'rqadi, inson esa tasavvuri natijasi bo'lmish xayoliy xatardan ham qo'rqadi" [Sherbatyx 2007].

Insonda psixologik jarayonlar tufayli paydo bo'ladigan qo'rquvga ichki qo'rquv deyish mumkin. Bu qo'rquv inson xayoloti oqibatida vujudga keladi. Shu tarzda qorong'ulikdan, xayoliy hodisalardan, kutilmagan xatti-harakatlardan qo'rqish yuzaga keladi. Fikrimizcha, ichki qo'rquv doirasida hayotdan, o'limdan, kelajakdan, umuman mavjudlikdan qo'rqish kabi falsafiy aspektlarni ko'rib chiqish mumkin. Bu qo'rquvlar negizida real sabablar bo'lmasligi ehtimoldan xoli emas, ular inson tafakkuri faoliyati natijasidir va ular faqat inson tasavvurida mavjud, moddiy xarakter kasb etmaydi.

Ichki va tashqi qo'rquv orasidagi farq ham ana o'shanda: tashqi moddiy qo'rquv vaqtinchalik, undan qutulish mumkin, ichki qo'rquvdan esa aynan uning nomoddiyligi sababli xalos bo'lish mushkul. Qo'rquvni his qilmagan birorta kishi bo'lmas kerak. Qo'rquv qaysidir darajada ijobiy rol ham o'ynaydi, chunki u insonning himoya tizimini ishga soladi, vaziyatdan chiqib ketishga undaydi yoki aksincha salbiy oqibatga olib keladi, sarosimaga soladi, fikrlash tartibini izdan chiqaradi, pala-partish harakatlarga sababchi bo'ladi. Qo'rquvni tasniflashdagi boshqa mezonlardan biri – uning normal yoki patalogik ekanligidir.

2- tarx.

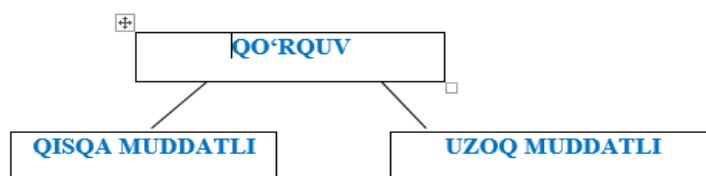

M. Y. Litvakning fikricha “normal va patalogik qo’rquv orasidagi chegarani aniqlash o’ta mushkul” [Litvak 1993, 60], balki psixiatriya nuqtayi nazaridan buni aniqlash mushkuldir, ammo fikrimizcha, qo’rquvning inson ruhiyati va o’zini tutishiga ta’sir darajasidan kelib chiqib normal yoki patalogik ekanligini bilish mumkin. Misol uchun, biror kishi omma oldidan so’zga chiqishdan oldin, biror imtihondan o’tishdan oldin qo’rqsa va buni o’zi anglasa bu – normal qo’rquv. Agar qo’rquv inson irodasiga bo’ysunmasa va doimiyliigi bilan ajralib tursa, buni patalogik qo’rquv deyish mumkin. Bunga fobiyalar yorqin misol bo’la oladi. Fobiyalar normal qo’rquvdan ko’ra ko’proq inson salomatligiga yomon ta’sir o’tkazib, uyqu buzilishi, mushaklar taranglashuvi va vegetativ asab tizimining izdan chiqishiga olib keladi [Psixiatriya 1998, 368].

Yuqorida aytib o’tilgan qo’rquv turlari orasidagi farq ularni anglab nazorat qila olish darjasida normal qo’rquvni anglash va nazorat qilish mumkin, fobiyani esa nazorat qilib bo’lmaydi.

Tadqiq qilinayotgan hissiyotni tasnif qilishdagi yana bir mezon, bu – qo’rquv hissining davomiylik muddati.

3-tarx.

Qo’rquvning bunday bo’linishi barcha hissiyotlarga xos. K.Izard aytib o’rganidek, “har qanday hissiyot, boshqa xususiyatlari bilan bir qatorda, barqarorlik va o’zgaruvchanlik sifatleri bilan izohlanadi [Izard 2000, 450]. Qo’rquvga keladigan bo’lsak, qisqa muddatli vahimani o’zgaruvchanlik, uzoq muddatli “qo’rqoq”likni ushbu hissiyotning barqarorlik sifati deyish mumkin. Qo’rquvning namoyon bo’lish darajasi har bir shaxsda har xil – kimdir tezda qo’rquvga tushadi, kimdir sekin. Demak, qo’rquvni tasniflashda uning intensivlik xususiyatini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik

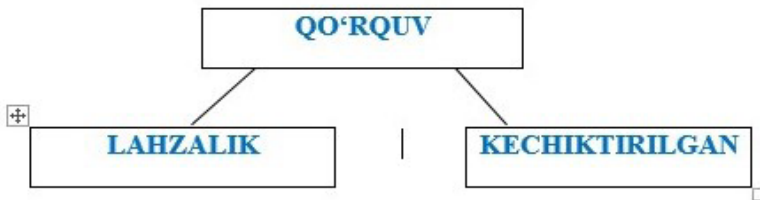
kerak. Har bir kishi qo'rquvni turli vaziyatlarda turlicha kuchda his qiladi. Bu hissiyotni chorlovchi sabab darajasi, insonning hissiyotga beriluvchanlik darajasi kabi bir qator omillar tufayli qo'rquv ham bir qancha turga bo'linadi: *cho'chish* (eng oddiy daraja), *vahima*, *dahshat* (eng kuchli daraja) kabi.

Anna Vejvskayaning madaniy konseptlar yuzasidan olib borgan tadqiqotlarining natijasi shuni ko'rsatadiki, hissiyotlar madaniyat bilan chambarchas bog'liq, chunki qo'rquvni ifodalovchi so'zlar kognitiv ssenariylar bilan bog'liq. Ular (kognitiv ssenariylar) esa o'z navbatida barcha uchun universal bo'lmish inson biologiyasi tomonidan emas, balki kishilar taalluqli bo'lgan madaniyat, ma'naviyat tomonidan yaratilgan.

Qo'rquv eng kuchli [Sherbatyx 2011, Izard 2000], eng xavfli [Litvak 1993] hissiyot ekan, demak uni ma'lum maqsadda, biror kishini ataylab manipulyatsiya qilish uchun qo'rquvga solishi mumkinligiga ajablanmasak ham bo'ladi. Bunday holatda qo'rquv tub fiziologik sabab tufayli emas, balki psixologik ta'sir o'tkazish oqibatida yuzaga keladi. Bu vaziyatda qo'rquv inson o'limiga sababchi bo'lishi ham mumkin.

Qo'rquvni tasniflashdagi yana bir muhim mezonlardan biri – bu uni his qilish paytiga bog'liq.

4-tarx.

Bu tasnifdagi lahzalik qo'rquv xavf-xatar yuzaga kelgan paytdayoq his qilinadi. Ba'zan shunday vaziyatlar ham bo'ladiki, qo'rquv xavf-xatar o'tib ketganidan keyin his qilinadi. Bu qo'rquv kechikkan bo'lishiga qaramasdan, uning ta'siri kuchli va uzoq bo'ladi: inson yana shunaqa vaziyat bo'lishidan qo'rqib yashaydi. Qo'rquvning kechikishiga sabab, u boshqa bir kuchli hissiyot – jahl, g'azab, asab buzilishi kabi boshqa affekt soyasida qolib ketadi va ular o'tib bo'lganidan keyin his qilinadi. Psixiatriyada qo'rquvning ushbu turiga “poststress xavotirlanish” deyiladi [Psixiatriya 1998, 368]. Qo'rquvning bu turini “qayta tiklangan” qo'rquv deyish ham mumkin. Qo'rquv holatida kishining idrok etish retseptorlari – eshitish, taktil va ko'rish – o'tkirlashadi. Agar biror kishiga ko'chada

hujum qilishgan bo'lsa, shu holatni eslatadigan neytral vaziyat ham bu kishida qo'rquv uyg'otishi mumkin. "Qayta tiklangan" qo'rquvga misol berishga harakat qilamiz: urush veterani, nafaqat urush paytining o'zida, balki urushni eslaganda ham qo'rquvni his qiladi. Qo'rquvni tasniflashdagi ko'p sonli mezonlar (paydo bo'lish sababiga ko'ra, normal yoki patalogik, intensiv yoki lahzalik) mavjudligi tadqiq qilinayotgan konseptning ko'p qirrali ekanligini tasdiqlaydi. Boshqa bir qator mezonlarni ham ko'rib chiqishimiz mumkin edi, ammo ular chuqur psixologik xarakterga ega bo'lib, tilshunoslikdan yiroq.

Yuqorida ko'rib chiqqanimiz, qo'rquv tasnifi ozmi-ko'pmi darajada tilda – leksik maydonda, til uslubiy vositalarida, paremiologik va frazeologik qatlamlarda o'z ifodasini topgan. Shuni aytib o'tish kerakki, hissiyotlar yakka holda uchramaydi, ya'ni inson ma'lum vaziyatlarda bir necha hissiyotni bir paytning o'zida boshidan kechirishi mumkin. Bunday vaziyatni "hissiyotlar kompleksi" (Shaxovskiy 1995) deb atash mumkin va uning markazida qaysidir hissiyot dominant hisoblanadi. Hissiyotlar o'rni shunchalik tez almashadiki, natijada, inson faqat dominant hissiyotni eslab qoladi, qolgan hissiyotlar unutiladi. Bizning fikrimizcha, markazida qo'rquv hissi turgan "hissiyotlar kompleksi"ni o'rganish lozim.

Xulosa

Umuman olganda, hissiyotlarni o'rganish tarixi psixologiya fani rivojlanish bosqichi bilan izohlanadi. Zamonaviy lingvistik adabiyotlarda hissiyotni izohlashda asosan ikkita yondashuv ko'zga tashlanadi: ma'naviy va metaforik. Ma'naviy yondashuv hissiyot paydo bo'lgan vaziyatni izohlaydi va o'sha vaziyat to'g'risidagi axborotga asoslanadi. Metaforik yondashuv esa individda hissiyot tufayli paydo bo'lgan fiziologik o'zgarishlarga asoslanadi.

Biroq V. Y. Apresyan va Y. D. Apresyanlar fikricha, bu ikkita yondashuv hissiyot leksikasini izohlashda haqqoniy emas [Apresyan 1993, 28-30]. Shunday qilib, mualliflar fikricha bu ikkala semantik yondashuvlar hissiyotning adekvat leksikografik tasvirini bera olmaydi: 1) hissiyot xususiyatlarini to'liq aks ettirmaydi; 2) hissiyot "simptoma"larini izohlovchi semantik vositalar kamligi. Fikrimizcha, hissiyotlarni izohlashda ma'naviy va metaforik yondashuvlarning har ikkalasini qo'llash maqsadga muvofiq.

K. Izardning nuqtayi nazariga ko'ra aynan hissiyotlar shaxs ongi poydevorini tashkil qiladi va uning hayot tarzini belgilab beradi. Hissiyotlar ongda yorqin namoyon bo'lmasligi, uning ta'siri

birdan bilinmasligi mumkin. Ammo bu ta'sir aniq xatti-harakatlar jaryonida ko'zga tashlanishi mumkin.

Ma'lumki, ong oddiy holatda ham hissiylikning qandaydir darajasi bilan izohlanadi. Bunga asoslangan holda shuni aytish mumkinki, shaxsning predmet-hodisalarni idrok etishida hissiyot yoki hissiyotlar kompleksi bu jarayonga ta'sir o'tkazadi. Buning oqibatida onga yetib kelgan axborot o'zgarib ketishi ham mumkin. Hissiyotlar ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish va somatik sezgi a'zolariga ta'sir o'tkazishga qodir. Hissiyotlar ong mahsuli, tafakkurning asosiy omili hisoblanadi. Hissiyotni anglash mumkin, biroq har doim ham uni aniqlab bo'lmaydi. Bizning dunyoni ruhan qabul qilishimiz istak-xohishlarimizga asolanadi, istak-xohishlarimiz esa hissiyotlarimizga tayanadi. Ittelson, Kilpatrik ta'kidlab o'tganidek, idrok etilgan narsa o'sha narsaning absolyut aksi bo'lmaydi, biz predmet, voqea-hodisalarni emas, o'zimizning shaxsiy fikrimizga asoslangan dalillarni ko'ramiz. Ular bizning xatti-harakatlarimizga g'oya beradi. Tadqiqotchilarning hissiyot to'g'risidagi izohlaridan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, hissiyotni izohlashda va tasniflashda yakdil fikr mavjud emas. Hissiyotlar ma'lum fiziologik jarayonlar natijasi deb xulosa qilamiz. Ular tashqi va ichki omillar natijasida paydo bo'ladi. Ularni izohlashda fiziologik, empirik va ekspressiv komponentlarni hisobga olish zarur.

Adabiyotlar

- Брутян, Г. А. 1976. *“Языковая картина мира и ее рол в познании”*. Методологические проблемы анализа языка. сб. ст. Ереван: Изд-во Ереван.
- Вайсгербер, Л. 1993. *Родной язык и формирование духа*. Москва: Наука.
- Вилюнас, В. К. *Основные проблемы психологии эмоций*. Москва: Изд-во. «Питер».
- Гудков, Д. Б. 1998. *Научные доклады филологического факультета МГУ*, Том: 21998. Изд-во Московского университета. Москва.
- Джемс, У. 1984. *Что такое эмоция* Москва: Изд-во МГУ.
- Додонов, Б. И. 1975. *“Классификация эмоций при исследовании эмоциональной напряженности личности”*. *Вопросы психологии*, 6. Москва: Школа-Пресс.
- Жинкин, Н. И. 1982. *Реч как проводник информации*. Москва: Наука.
- Изард, К. Е. 2000. *Психология эмоций*. Перев. с англ. СПб.: Питер.
- Илин, Е. П. 2001. *Эмоции и чувства*. СПб.: Питер.
- Колшанский, Г. В. 1990. *Объективная картина мира в познании и языке*. Москва: Наука.
- Красавский, Н. А. 2008. *Эмоциональные концепты в немецкой и рус-*

- ской лингвокультурах. М.: Гнозис.
- Красных, В. В. 2003. *Языковая картина мира. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность?* Москва: Гнозис.
- Кубрякова, Е. С. 1994. *“Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика - психология - когнитивная наука”*. Вопросы языкознания 4.
- Леонтев, А. Н. 1983. *Образ мира. Избранные психологические произведения*, Москва: Педагогика.
- Липер, Р. 2002. *Мотивационная теория эмоций*. Хрестоматия по общей психологии: в 2 книгах. Рига: Высшая школа психологии.
- Маслова, В. А. 1991. *Параметры экспрессивности текста. Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности*. Москва: Наука.
- Минибаева, С. В. 2007. *Лингвоанализ текста: практикум исследования эмотивного текста*. Москва: СГПА.
- Мягкова, Е. Ю. 1988. *Эмотивност и эмотсионалност: две научные парадигмы. Психолингвистические исследования значения слова и понимания текста*. Калинин: Наука.
- Постовалова, В. И. 1999. *Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы. Фразеология в контексте культуры*. Москва: Языки русской культуры.
- Радченко, О. А. 2006. *Язык как мирозидание: лингвофилософская концепция неогумбольдтианства*. Москва.
- Риман, Ф. 1999. *Основные формы страха*. Москва: Алетея.
- Симонов, П. В. 1982. *“Потребностно-информационная теория эмоций”*. Вопросы психологии 6.
- Степанов, Ю.С. *В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства)*. Москва: Наука.
- Хайдеггер, М. 1993. *Время и бытие; Стати и выступления*. Москва: Республика.
- Хомская, Е. Д. 2005. *Мозг и эмоции: Нейропсихологическое исследование*. Москва. СПб.: Питер.
- Gorog, R. M. 2005. *The Passivity of Emotions*. USA: Duke University Press.
- Mayer, J. 2008. *Human Abilities: Emotional Intelligence*. USA: Annual Review of Psychology.
- Plutchik, R. 1980. *Emotion: Theory, Research, and Experience*. New York: Academic Press.
- Ryle, G. 1949. *The Concept of Mind*. London: Hutchinson.
- Weigand, E. 2004. *“Emotions. The Simple and the Complex”. Emotion in Dialogic Interaction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Emotional-conceptual picture of the world, emotions and the concept of fear

Kamaraddin Davletov¹

Abstract

The anthropocentric approach to the study of the language is one of the most important developing directions of modern linguistics. It can be said that anthropocentric linguistics appeared in the middle of the 20th century as a reaction of linguists to structuralism, which was based on the study of language outside of man, and man outside of language. The integration of interdisciplinary approaches to the study of the language of emotions allows us to reveal the objective picture of the expression of emotions in language and to determine the basis of conceptual modeling of the processes of emotional and intellectual interpretation of reality by the subject of speech. Therefore, in the article, an attempt was made to interpret such terms as “picture of the world”, “linguistic picture of the world”, “emotional-linguistic picture of the world” which are widely used in the field of linguistics. Also, the role and types of emotions in the system of human experiences are classified.

Key words: *linguistic landscape of the world, emotional-linguistic landscape of the world, emotions, basic emotions, classification of fears.*

References

- Brutyanyan, G. A. 1976. *Yazikovaya kartina mira i yee rol v poznanii. Metodologicheskie problemi analiza yazika*. sb. st. Yerevan: Izd-vo Yerevan.
- Vaysgerber, L. 1993. *Rodnoy yazik i formirovanie duxa*. Moskva: Nauka.
- Vilyunas, V. K. *Osnovnie problemi psixologii emotsiy*. Moskva: Izd-vo «Piter».
- Gudkov, D. B. 1998. *Nauchnye dokladi filologicheskogo fakulteta MGU*, Tom: 21998. Izd-vo Moskovskogo universiteta. Moskva.
- Djems, U. 1984. *Chto takoe emotsiya* Moskva: Izd-vo MGU.
- Dodonov, B. I. 1975. *Klassifikatsiya emotsiy pri issledovanii emotsionalnoy napryajennosti lichnosti*. Voprosy psixologii, 6. Moskva: Shkola-Press.
- Jinkin, N. I. 1982. *Rech kak provodnik informatsii*. Moskva: Nauka.

¹ *Kamaraddin K. Davletov* – basic doctoral student, Urganch State University.

E-mail: k.k.davletov@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-2079-2903

For citation: Davletov, K.K 2024. “Emotional-conceptual picture of the world, emotions and the concept of fear”. *Uzbekistan: Language and Culture 2*: 106 – 119.

- Izard, K. Ye. 2000. *Psixologiya emotsiy*. Perv. s angl. SPb.: Piter.
- Ilin, Ye. P. 2001. *Emotsii i chuvstva*. SPb.: Piter.
- Kolshanskiy, G. V. 1990. *Ob'ektivnaya kartina mira v poznanii i yazike*. Moskva: Nauka.
- Krasavskiy, N. A. 2008. *Emotsionalnie konsepti v nemeskoy i russkoy lingvokulturax*. M.: Gnozis.
- Krasnix, V. V. 2003. *Yazikovaya kartina mira. «Svoy» sredi «chujix»: mifili realnost?* Moskva: Gnozis.
- Kubryakova, Ye. S. 1994. "Nachalnie etapi stanovleniya kognitivizma: lingvistika - psixologiya - kognitivnaya nauka". *Voprosy yazikoznaniya* 4.
- Leontev, A. N. 1983. *Obraz mira. Izbrannie psixologicheskie proizvedeniya*, Moskva: Pedagogika.
- Liper, R. 2002. *Motivatsionnaya teoriya emotsiy*. Xrestomatiya po obshey psixologii: v 2 knigax. Riga: Visshaya shkola psixologii.
- Maslova, V. A. 1991. *Parametri ekspressivnosti teksta. Chelovecheskiy faktor v yazыke. Yazыkovыe mexanizмы ekspressivnosti*. Moskva: Nauka.
- Minibaeva, S. V. 2007. *Lingvoanaliz teksta: praktikum issledovaniya emotivnogo teksta*. Moskva: SGPA.
- Myagkova, Ye. Yu. 1988. *Emotivnost i emotsionalnost: dve nauchnye paradigmy. Psixolingvisticheskie issledovaniya znacheniya slova i ponimaniya teksta*. Kalinin: Nauka.
- Postovalova, V. I. 1999. *Lingvokulturologiya v svete antropologicheskoy paradigmy. Frazеologiya v kontekste kultury*. Moskva: Yaziki russkoy kulturi.
- Radchenko, O. A. 2006. *Yazыk kak mirosozidanie: lingvofilosofskaya konsepsiya neogumboldtianstva*. Moskva.
- Riman, F. 1999. *Osnovnyye formy straxa*. Moskva: Aletеya.
- Simonov, P. V. 1982. "Potrebnostno-informatsionnaya teoriya emotsiy". *Voprosi psixologii* 6.
- Stepanov, Yu.S. *V trexternom prostranstve yazыka (Semioticheskie problemy lingvistiki, filosofii, iskusstva)*. Moskva: Nauka.
- Xaydegger, M. 1993. *Vremya i bytie; Stati i vystupleniya*. Moskva: Respublika.
- Xomskaya, Ye. D. 2005. *Mozg i emotsii: Neyropsixologicheskoe issledovanie*. Moskva. SPb.: Piter.
- Gorog, R. M. 2005. *The Passivity of Emotions*. USA: Duke University Press.
- Mayer, J. 2008. *Human Abilities: Emotional Intelligence*. USA: Annual Review of Psychology.
- Plutchik, R. 1980. *Emotion: Theory, Research, and Experience*. New York: Academic Press.
- Ryle, G. 1949. *The Concept of Mind*. London: Hutchinson.
- Weigand, E. 2004. "Emotions. The Simple and the Complex". *Emotion in Dialogic Interaction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anijon, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago:

Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siy mosi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.

Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.

Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.

Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

IZOHLAR

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.06.2024-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida tayyorlandi va sahifalandi.

"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.

Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.

Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.